

Temeljni problem racionalizma

Zlom vseobsegajočega racionalizma

Popper pojmuje racionalnost kot našo intelektualno držo. Racionalnost (ali razumskost) po njegovem ni sposobnost ali dar, ki ga je posameznik prejel. Je drža, ki smo se je naučili in jo pridobili iz razumskega sporazumevanja z drugimi. Racionalist poskuša rešiti kar največ vprašanj, ne da bi se skliceval na čustva, strasti ali nasilje, ampak na argument in izkustvo. Popper besede "racionalizem" ne uporablja kot filozofski termin, ki označuje intelektualizem v nasprotju z empirizmom. Prej bi lahko rekli, da označuje oba pojma, empirizem in intelektualizem, kajti racionalizem po Popperjevem mnenju zajema tako izkustvo kot razum. Svoj pogled na racionalizem razlaga takole:

"Lahko torej rečemo, da je racionalizem pripravljenost, da prisluhnemo kritičnim argumentom in da se učimo iz izkušenj. To v bistvu pomeni pripravljenost priznati: Morda se motim in imate vi prav, in če se potrudiva, se utegneva približati resnici." (Popper 1966b: 225)

In nadaljuje:

"Kar imenujem 'resnični racionalizem', je racionalizem Sokrata. To je zavedanje o svojih omejitvah, intelektualna skromnost tistih, ki se zavedajo, kako pogosto se motijo in kako

so celo glede tega védenja odvisni od drugih. Je spoznanje, da od razuma ne smemo preveč pričakovati; da argument le redkokdaj reši vprašanje, četudi je edina možnost za učenje – ni to, da bi videli jasno, temveč, da bi videli bolj jasno kot prej.” (Popper 1966b: 227)

Ta odlomka jasno kažeta, da Popper racionalizma ne razume kot vsemogočnost razuma, ampak kot spoznanje o mejah razuma. Vseeno pa se pojavi nekaj vprašanj: Kako se je tak racionalist zavedel meje svojega lastnega razuma? Kako naj to mejo razumemo?

Popper trdi, da racionalist opazi mejo razuma tako, da se sooči s samouničujočim značajem vseobsegajočega racionalizma. Da bi njegovo trditev lažje pojasnili, moramo najprej vseobsegajoči racionalizem, kot ga pojmuje Popper, razložiti. Popper meni, da mora ta oblika racionalizma izpolnjevati določen pogoj. Gre za pogoj, da racionalist “ni pripravljen sprejeti ničesar, česar ni mogoče braniti z argumentom ali izkustvom” (Popper 1996b: 230). Toda ravno na tem mestu Popper postavlja vprašanje: Ali je mogoče tudi sam racionalizem podpreti oziroma braniti “z argumentom ali izkustvom”? Postavil je torej vprašanje povratne uporabe vseobsegajočega racionalizma.

Popper je trdil, da ga ni mogoče braniti z argumentom, da torej ni v skladu s svojo lastno osnovno zahtevo. V nadaljevanju bom poskusil razložiti Popperjev sklep.

Kadar se soočamo s problemom povratne uporabe vseobsegajočega racionalizma, argumenta, ki ga podpira, ne moremo zagotovo sprejeti, razen če ga nismo že bili sprejeli. Samo če smo že prej sprejeli osnovno zahtevo, lahko sprejmemo argument, ki ga podpira. Potemtakem je zagotovo nesmiselno, da se za vseobsegajoči racionalizem zavzemamo pri tistih, ki so njegovo načelo že sprejeli. Kdor pa te zahteve ni sprejel, mu sploh ni treba sprejeti nobenih argumentov, vključno s tistimi posebnimi, ki podpirajo vseobsegajoči racionalizem. Predstavljati argumente je torej nesmiselno. Tisti, ki argumentu kot takemu ne priznajo nobene vrednosti, se za sam argument ne bodo zanimali, kar seveda velja tudi za argumente (vseobsegajočega) racionalizma. Zagovorniki vseobsegajočega racionalizma se ne morejo braniti pred iracionalisti. Ravno zato, ker je njihova zahteva zaradi problema s povratno uporabo protislovna, jim preprečuje, da bi svoj racionalizem sprejeli po lastnih načelih. Zato so takšni racionalisti na podlagi argumentov prisiljeni zavreči svoj lastni racionalizem, kar je paradoks in popolnoma porazi vseobsegajoči racionalizem.

Kje lahko odkrijemo vzroke za to paradokso situacijo? Popper poudarja, da vseobsegajoči racionalisti izhajajo iz posebne predpostavke. Že prej smo videli, da vseobsegajoči racionalizem zahteva, da nobene predpostavke ne sprejmemo brez argumenta.

Ta zahteva se izraža kot domneva, da moramo razpravljati brez vsake predpostavke, in celo kot domneva, da lahko na ta način pridemo do pomembnih izsledkov.

Ta zahteva je sama po sebi, preprosto povedano, zelo drzna in resnično velikanska. Ali lahko razpravljamo brez kakršne koli predpostavke? Zahteva vseobsegajočega racionalizma je pravzaprav neke vrste *contradictio in adiecto*. Brez predpostavke nikakor ni mogoče razpravljati, in sicer preprosto zato, ker sam argument ni nič drugega kot logična dedukcija iz določenih predpostavk. Če poskušamo te predpostavke dokazati, se ne moremo izogniti temu, da bi vpeljali nove predpostavke, ki imajo prvotne predpostavke za svojo posledice; če se le poskušamo izmuzniti logičnemu kroženju. V nasprotnem primeru pa to neizogibno pelje v neskončno regresijo. Kako bi to težavo lahko rešili? Zagotovo za to ne more poskrbeti vseobsegajoči racionalizem. Kot smo že videli, je Popper zaključil, da je slednjega nemogoče zagovarjati v skladu z njegovo lastno zahtevo.

“Kdor koli sprejme držo racionalista, stori to zato, ker je zavedno ali nezavedno sprejel konkreten predlog oziroma odločitev, prepričanje ali vedenje; tako sprejetje lahko imenujemo iracionalno. Najsi je sprejemanje poskusno ali pa vodi k ustaljeni navadi, ga lahko opišemo kot iracionalno vero v razum.” (Popper 1966b: 230)

Popper pošteno prizna, da se racionalizem opira na vero v razum in da je ta vera v svojem načinu mišljenja iracionalna, ker nima racionalne osnove. Popper ne more zanikati dejstva, da racionalizem ne more odstraniti lastnih iracionalnih elementov. Z drugimi besedami, racionalizem ne more biti vseobsegajoč. Popper je menil, da je vseobsegajoči racionalizem dosedaj prezrl to pomembno poanto. Posledica tega je njegov poraz proti svojemu lastnemu orožju, argumentu. Vseobsegajoči racionalizem se zlomi v tistem hipu, ko zagovornik iracionalizma z argumentom opozori na mejo vseobsegajoče racionalnosti.

Problematika Popperjevega kritičnega racionalizma

Verjetno mnogo ljudi dvomi o Popperjevi domnevi, da zagovorniki iracionalizma uporabljajo argumente. Torej bi ne bilo slabo, če napišem kaj o zagovornikih iracionalizma, kot jih opisuje Popper.

Iracionalizem je za Popperja filozofska pozicija, ki se ne obveže za noben argument, še manj pa logiki. Iracionalisti smejo neki argument na splošno ali v neki določeni zadevi brez zadržkov zavrniti. Argumente uporabljajo le, če menijo, da so ti

¹ Ta odstavek navajam iz Popperjeve druge izdaje *The Open Society and Its Enemies*. Popper je kasneje popravil ta odstavek. Tako lahko v peti izdaji beremo: "Osnovna racionalistična pozicija izhaja iz nekega (vsaj poskusnega) dejanja vere – iz vere v razum." Ta revizija je zelo pomembna z vidika spora med Popperjem in Bartleyem. Glej razpravo W.W.Bartleya (1968) in nadaljnjo razpravo na straneh 65-119. Bartley v svojem "odgovoru" (1968: 119) predlaga, da naj primerjamo dve verziji Popperjevega esaja *Utopia and Violence*, to je izvirnik iz *Hibert Journala* (1948) in popravljeno verzijo iz njegove knjige *Conjectures and Refutations* (1963). Po moji analizi lahko rečem, da Popperjevi popravki niso sledi poskusov, da bi besedilo postalo bolj tekoče, temveč da gre za poskuse, da bi ublažil svojo decizionistično naravnost. Glej še posebej stran 113 v (1948) in stran 359f v (1963). Glej tudi opombo 5 z zvezdico v Popperjevi knjigi *Logic of Scientific Discovery* (1959: 37).

² Glej razdelke 3–5 v 24. poglavju njegove *The Open Society and Its Enemies*.

zanje uporabni ali da jim koristijo, drugače pa vsak argument zavrnejo. Argumente uporabijo na primer, kadar se borijo proti racionalistom, toda le kolikor racionalisti priznavajo pomembnost in nepogrešljivost teh argumentov. Če so prisiljeni vsaj eno od svojih iracionalnih trditev zaradi argumentov zavreči, odklonijo prav vsak argument. Ravno zaradi tega, ker ne upoštevajo argumentov in logike in ker se niti malo ne zmenijo za logična protislovja, so iracionalisti. V svoji prvotni obliki Popperjev kritični racionalizem po eni strani odkrito priznava, da racionalizem ne more biti osnovan na razumu, hkrati pa tudi, da "je temeljna racionalistična drža osnovana na iracionalni odločitvi ali na veri v razum" (Popper 1950: 417)¹.

Popper pravi, da smo pred izbiro, to je, da lahko izbiramo med kritičnim racionalizmom in iracionalizmom. To izbiro razume tudi kot moralno odločitev. Zato je ponudil argument, ki nas spodbuja, da sprejmemo kritični racionalizem in zavrneemo iracionalizem.² Njegov argument je preprost. Podrobno je primerjal posledice tega, da sprejmemo iracionalizem, s posledicami tega, da sprejmemo kritični racionalizem. Opozoril je na mnogo slabih strani iracionalizma in tudi na mnogo dobrih strani kritičnega racionalizma. Na podlagi teh primerjav priporoča, da sprejmemo kritični racionalizem.

Zdi se mi, da ta argument ne prepriča nikogar razen tistih, ki so racionalizem že sprejeli in so torej pripravljeni prisluhniti argumentom. Popperjev argument lahko sprejmejo le tisti, ki so že prej sprejeli načelo, da je to treba. Njegov argument ni dovolj močan, da bi iracionaliste prepričal, naj mu prisluhnejo. Posledica tega je, da Popper ne more upravičiti svojega lastnega kritičnega racionalizma, prav tako kot tudi vseobsegajoči racionalizem ne more upravičiti svojega racionalizma z lastnimi argumenti. Popperjev kritični racionalizem je po svojem značaju fideističen oziroma decizionističen. Čeprav je Popper glede meja svojega kritičnega racionalizma zelo odkrit in pošten, je jasno, da drugim ne more prepričati, da bi sprejeli vero, ki se razlikuje od njegove vere v razum. Popper jih ne more kritizirati glede tega, da zavzemajo drugačno stališče kot on. Ne more jim odreči pravice do izbire, četudi sprejmejo iracionalizem. Možno je, da se pojavi tudi svet relativizma.

Nejustifikacionistični kritični racionalizem

Po pravici povedano so v šestdesetih letih opazili, da osnovna težava tiči ravno v jedru Popperjevega kritičnega racionalizma. To težavo nam je odkril W. W. Bartley, Popperjev učenec, ki jo je drzno poskusil celo popolnoma odpraviti. V nadaljevanju se bom potrudil na kratko prikazati glavne poteze njegovega poskusa.

Bartley je mislil, da je Popper zaradi svojega odkritega priznanja, da je logična upravičitev kritičnega racionalizma očitno nemogoča, iracionalizmu po nepotrebnem priznal "minimalno koncesijo". Bartley pa je tudi menil, da osnova Popperjeve analize ni bila natančna analiza situacije, in napovedal je nove težave. Po Bartleyjevem mnenju je Popper napačno razumel situacijo v tem smislu, da je brez prave osnove racionalnost izenačil z upravičljivostjo. Zato Popper ni mogel videti kakšne druge možnosti za racionalnost, recimo možnosti, ki izhaja neposredno iz razširitve njegovega lastnega falsifikacionizma.

Preden nadaljujemo z Bartleyjevim argumentom, je prav, da uvedemo nov izraz, justifikacionizem. To je izraz za stališče, ki enači racionalizem z upravičenostjo. S tega stališča je Popperjev kritični racionalizem ponesrečena verzija justifikacionizma. Bartley je menil, da vse težave tičijo v justifikacionizmu. Če bi ga lahko izpeljali, bi namreč peljal v nepremagljivo pozicijo. Da bi upravičili stališče, potrebujemo upravičljiv razlog, ki pa sam znova zahteva nov upravičljiv razlog. Tako seveda nastane neskončna logična regresija upravičevanja. Naj navedem odlomek iz knjige *Outlines Of Pyrrhonism*.

"... če kdo trdi, da nekaj resnično obstaja, mu spričo spornosti nihče ne bo verjel brez dokaza; in če dokaz prikaže, ne bodo verjeli njegovemu priznanju, da je dokaz lažen, medtem ko bo v primeru, da svoj dokaz proglasi za resničnega, zapadel v krožno dokazovanje, in od njega bodo zahtevali, da dokaže resničnost svojega dokaza, in da nato dokaže ta novi dokaz, in tako naprej ad infinitum..." (Sextus Empiricus II: 205)

Drugič, če je razlog A osnovan na razlogu B, toda razlog B pri tem upravičuje razlog A, pride do krožne upravičitve. Descartes je nekoč zapisal v Meditacijah:

"Seveda je res, da moramo verjeti v obstoj Boga, ker je to doktrina Svetega pisma, in obratno, verjeti moramo, da Sveto pismo prihaja od Boga."

Tretjič, obstaja samovoljna prekinitev upravičevanja. Če se pojavi na neki stopnji postopka upravičevanja, ne bo nihče hotel priznati, da so določene trditve ali stavki že upravičeni. Za primer naj navedem odlomek iz knjige Walterja Lippmanna.

"In če vas zanima, čemu je preskus dokaza bolj priljubljen od katerega koli preskusa, vam ne morem odgovoriti, razen če ste pripravljeni uporabiti ta preskus, da ga preskusite."
(Lippmann 1922: 123)

Dobro je znano, da je Hans Albert, nemški kritični racionalist, to težavo imenoval Münchhausnova trilema. Bartley je menil, da je Popperjev kritični racionalizem rezultat samovoljne prekinitve (preloma) v upravičevanju racionalizma. Popper je nehotе domneval, da racionalizem zahteva upravičitev, hkrati pa je bilo jasno, da je spredidel, da logično to ni mogoče. To ga je pripeljalo v pozicijo, da je iracionalizmu priznal "minimalno koncesijo, ki sem jo jaz, Popper, poimenoval 'kritični racionalizem' " (Popper 1966b: 232).

Vendar obstaja še ena pot iz te težave. Če postopek upravičitve neizogibno vodi k Münchhausnovi trilemi, potem obstaja možnost, da vzrok te teze pripišemo justifikacionizmu samemu. Čeprav zagovorniki justifikacionizma trdno verjamejo v njegovo izvedljivost, je zaradi tega, ker logično ne gre, preprosto nemogoče, da bi ta proces izpeljali do konca (trilema). Toda ta zmeta je splošno prisotna tako v racionalizmu kot v vseobsegajočem racionalizmu. Upravičljivost so po pomoti zamenjali z racionalnostjo. Brž ko se je Bartley soočil s to točko, je predlagal, da bi iz racionalizma, še zlasti pa iz kritičnega racionalizma, odstranili vse elemente justifikacionizma. Toda kako je to dosegel? Kaj še ostane, ko iz njega odstranimo vse elemente justifikacionizma?

Bartley je na osnovi natančnega ločevanja med upravičitvijo in kritično presojo uvedel pojem nejustifikacionistične kritične presoje. Da bi razložil njegovo idejo, moram začeti s primerom, kjer tega ločevanja ni. Zamislimo si, da A kritizira B-jevo trditev. A-jeva kritika neizogibno izzove B-ja, da vpraša A, čemu ga kritizira. Dalje lahko mirne duše sklepamo, da sme B kritizirati A-jev razlog. Toda B-jeva kritika izzove A-ja, da vpraša po razlogu, zaradi katerega je B kritiziral njegov razlog. Če torej ne sprejmeta obojestranskega sporazuma ali kompromisa, bosta na ta način kar naprej kritizirala drug drugega. Ker pa želi vsak od njiju s postopkom upravičitve dokazati, da je njegovo stališče pravo, ne kaže, da bi sporazum ali kompromis sploh dosegla. Obojestransko kritiziranje ju zlahka sooči z Münchhausnovo trilemo neskončne regresije, logične krožnosti in prekinitve upravičevanja, ker sta, zavedno ali nezavedno, pod vplivom justifikacionizma. Predstavljajmo si, da dosežeta stopnjo, kjer ne eden ne drugi ne more več upravičiti svoje kritike, se pravi, da ne eden ne drugi ne premore več upravičljivega razloga za svojo kritiko. Če prvi očita drugemu, da nima razloga, da bi ga kritiziral, se bo drugi odzval na enak način. Tu gre za tako imenovani "*tu quoque*" /ti tudi/ očitek. V tej situaciji bi se lahko zgodilo, da oba sprejmeta relativizem, ko uvidita, da nobeden od njiju ne more upravičiti svojega poslednjega razloga, namreč da nobeden ne more storiti nič drugega kot prekiniti upravičevanje. To pomeni, da lahko posameznik, ki se je v

razpravo vključil kot racionalist, postane iracionalist zgolj s tem, da razmišlja "racionalno".

Zdaj je že čas, da razložim idejo nejustifikacionistične kritične presoje v smislu logičnih odnosov med stavki. Stavki so izrazna sredstva trditev, mnenj, postavk, stališč, teorij itd. Odveč je povedati, da so nekateri stavki resnični in drugi ne. Četudi se vzdržimo in normativnim stavkom ne pripisujemo resničnostne vrednosti, lahko govorimo o veljavnosti teh stavkov. Če je stavek resničen, potem njegova negacija ne drži. Če je stavek veljaven, potem je njegova negacija neveljavna. Preprosto je razumeti, da so stavki medsebojno logično povezani. Trditev, da je kit sesalec, na primer ni združljiva s trditvijo, da kit spada k vrsti rib. Če eno drži, je drugo napačno. Stavki so vedno v nekakšnem logičnem odnosu. Včasih zlahka odkrijemo nezdružljive odnose med stavki. Bartley je menil, da kritična presoja v glavnem sestoji iz opozarjanja na nezdružljive odnose med stavki (v svetu 3).³ Pri tej vrsti kritične presoje ni pomembno, kdo kritizira stavke ali teorije, naj je znana ali neznana oseba, čeprav so imena uspešnih kritikov znaki, po katerih si k sreči lahko zapomnimo nezdružljivost med stavki ali teorijami. Na koncu tega odstavka lahko zapišem, da ni za Bartleyja nejustifikacionistična kritična presoja nič drugega kot opozarjanje na nezdružljive odnose med stavki.

Tu bi morali opaziti, da je v principu zelo lahko za vsak stavek najti stavek, s katerim je v nezdružljivem odnosu. Najenostavnejši način za to je, da sporni stavek zanikamo.⁴ To pomeni, da je v principu vsak stavek mogoče kritizirati. Kritizirati trditev nekoga drugega na primer pomeni, da tudi za lastno stališče dopuščamo kritiko. Kritiki ne moremo ulti. Ne moremo zavzemati trdnega in nepremakljivega stališča, ki ga nobena kritika ne bi mogla pretresti.

Zagovorniki justifikacionizma pa so, ravno nasprotno, prepričani, da mora obstajati neki privilegirani stavek, ki ga ni mogoče kritizirati in na katerem naj bi bil osnovan celoten intelektualni sistem. Ne zavedajo se, da ni tako imenovana osnova za upravičitev, ki je ne bi bilo mogoče kritizirati, nič drugega kot iluzija, prav tako kot Arhimedovo vrtilišče, gibalna sila, o kateri naj bi Arhimed trdil, da z njo poganja Zemljo.

Toda ko enkrat ločimo nejustifikacionistično kritično presojo od justifikacionizma, je mogoče drugega brez strahu zavreči, ne da bi se pri tem intelektualno poškodovali. Ostane nam pojem nejustifikacionistične kritične presoje. Opustitev justifikacionizma ne vodi niti v trilemo niti v decizionističen relativizem. Po drugi strani lahko še naprej razpravljamo o katerem koli vprašanju, stavku ali stališču, in pri tem uporabljamo nejustifikacionistično kritično presojo. Za justifikacionistični relativizem, ki kljubuje ideji medsebojne kritike, tu ni prostora. Nejustifikacionistična kritična presoja omogoča vzpon pluralizma, ki spodbuja medsebojno

³ *Toda Bartley ne trdi, da kritična presoja nima nobene druge ideje. Idejo kritične presoje razume v širšem smislu, ki vključuje preverljivost "nujnih" resnic. Glej poglavje 14 v Bartley (1987).*

⁴ *Na tem mestu obstaja velik problem. Kot je usakomur znano, je negacija tautologije nedvoumno protisloven stavek. Zdi se torej, da logičnih resnic ni mogoče kritično presojati, ampak Bartley meni, da je tudi logiko mogoče kritizirati. (Bartley 1984; glej tudi opombo 4 zgoraj.)*

kritiko kot gonilno silo pri razvoju znanja, namesto relativizma. Pluralizem je zelo uporaben pri iskanju resnic. Zato Bartley predlaga, da bi popolnoma opustili justifikacionizem in rešili pojem nejustifikacionistične kritike. Zdaj lahko jasneje vidimo dve vrsti racionalnosti.

RACIONALNOST

upravičljivost _____ je treba opustiti
možnost nejustifikacionistične kritike _____ je treba zadržati

Zdaj pa se spomnimo Popperjevega priznanja "minimalne koncesije iracionalizmu". Kako je videti, če ga pogledamo z naše na novo pridobljene perspektive nejustifikacionizma? Če pogledamo nazaj, lahko ugotovimo, da je Popperja k tej koncesiji vodilo to, da racionalizma ni bilo mogoče upravičiti. Toda kako je videti naša problemska situacija, ko popolnoma opustimo justifikacionizem. Brez strahu lahko rečemo, da je bilo Popperjevo priznanje nepotrebno, ker je justifikacionizem samo iluzija in je vsak stavek mogoče kritizirati. Naša izbira ni med alternativama vseobsegajoči ali kritični racionalizem, ampak med justifikacionizmom in nejustifikacionizmom. V Popperjevem osnovnem argumentu se ti dve izbiri mešata in spajata. Kljub temu ne smemo pozabiti, da je Popper dobro razumel racionalnost kot kritično držo. Menim tudi, da je moja dolžnost opomniti, da Popper falsifikacionizma ne utemeljuje z nekritičnim privzemanjem bazičnega stavka. V svojem falsifikacionizmu razume stavke in teorije za vzajemno odprte za kritiko. V podkrepitev naj spomnim na tale odlomka:

"Vsako preverjanje teorije, naj se izteče kot podkrepitev ali kot ovržba, se mora zaustaviti ob kakšnih bazičnih stavkih, ki se jih odločimo sprejeti. Če ne pridemo do odločitve in če ne sprejmemo nobenega bazičnega stavka, potem preizkus ne vodi nikamor. Toda situacija, gledano z logičnega vidika, ni nikoli takšna, da nas primora, da se zaustavimo ob določenem ne pa kakšnem drugem bazičnem stavku, ali da celo prenehamo s preverjanjem. Vsak bazičen stavek je namreč prav tako mogoče preveriti, pri čemer vzamemo za izhodišče kateregakoli od bazičnih stavkov, ki ga lahko s pomočjo kakšne teorije, bodisi tiste, ki jo tako ali tako preverjamo, ali kakšne druge, izpeljemo iz njega. Ta postopek nima naravnega konca. Če naj nas torej preverjanje sploh kamorkoli pripelje, ne ostane nič drugega kot to, da se na neki točki zaustavimo in rečemo, da smo začasno zadovoljni."
(Popper 1959: 104)

Navedem lahko tudi tale odlomek:

“Če naj bodo torej bazični stavki intersubjektivno preverljivi, v znanosti ne morejo obstajati končni bazični stavki, ki jih ne bi bilo mogoče preveriti. Potemtakem ne morejo obstajati niti stavki, ki jih v principu ni mogoče izpodbiti s tem, da ovržemo eno njegovih deduktivno izvedljivih posledic.” (Popper 1959: 47)

⁵ *Obstajajo precejšnji spori glede Bartleyjevega argumenta. (Glej na primer: Watkins 1969; 1971; 1987; Agassi 1973, Agassi, Jarvie in Settle 1971; 1974; Bartley 1980; glej še posebej Radnitzky in Bartley 1987, ki vsebuje tri omenjene Postove prispevke; in glej tudi Hauptli 1991 ter Miller 1994.)*

V tem smislu menim, da je Bartleyjeva verzija kritičnega racionalizma zgolj naravna razširitev oziroma razjasnitev Popperjevega nejustifikacionističnega falsifikacionizma (falibilizma). Zdi se mi, da je Popperjeva decizionistična naravnost posledica resnosti medvojnega obdobja, ki ga je preživel, ko je pisal *The Open Society and its Enemies*.

Vrnimo se k osrednji problematiki naše razprave. Naj zato povzamem razloge, zakaj bi morali opustiti justifikacionizem. Prvič justifikacionizem ne glede na lastno zahtevo, da mora biti logična postavka upravičena, ne more upravičiti samega sebe, medtem ko nejustifikacionizem te zahteve sploh ne pozna. Drugič, justifikacionizem ni izvedljiv, ker se pri tem ni mogoče izogniti logični zanki, kot je trilema. Tretjič, če zavržemo justifikacionizem, to naši kritični razpravi prav nič ne škoduje, ampak bi s tem prej prispevali k njenemu razvoju. Nejustifikacionistični kritični racionalizem lahko odpre novo obzorje, kjer je razvoj znanja lažji.

Problem, ali je kritični racionalizem mogoče upravičiti, je, odkar smo justifikacionizem popolnoma opustili, izginil. Ker je mogoče vsak stavek ali stališče kritizirati, je v principu mogoče kritizirati tiste, ki so se odločili drugače kot Popper. Problem se je zdaj spremenil v novo obliko, ali bi nejustifikacionistični kritični racionalizem prenesel ostro kritiko (preverjanje).⁵ Toda vprašanje, ali so nejustifikacionistični kritični racionalizem spodbili, je, kolikor mi je znano, še vedno odprto. Če ne bo spodbit, ga bomo uspeli ohraniti.

Racionalnost v smeri navzgor

Namesto da dalje razvijam akademsko vprašanje, ali je nejustifikacionistični kritični racionalizem napačen ali ne, bo bolje, če opišem konkreten primer iz vsakdanjega življenja. Lahko upamo, da bomo s tem prispevali k temu, da ga bomo bolje razumeli.

Idejo kritične presoje, pri kateri ne gre za upravičevanje, srečamo v vzorcu falsifikacionizma. Empirična ovržba se navadno prične z zmotnostjo posledic (npr. napačne napovedi) in se nadaljuje proti napačnim premisam – nizu teorij in začetnih pogojev. Ta ideja izvira iz logičnega principa prenosljivosti zmote. Ta princip je mogoče razširiti na neempirična, pa tudi na

normativna področja znanja. Ovrgljivost lahko razumemo kot del odprtosti za kritiko. Če je mogoče kritizirati posledice, so, kolikor so logične izpeljave veljavne, tudi premise odprte za kritiko. Če pri posledicah odkrijemo napake, lahko sklepamo, da morajo biti napake tudi v premisah. Ta postopek se odvija od posledic (spodaj) navzgor k predpostavkam.

Spomnimo se ob tem, da so domneve temelj, s katerega lahko začnemo upravičevati posledice. Logična dedukcija je neke vrste upravičevanje. Če so predpostavke resnične, veljavne, empirične, dokazljive, zanesljive in tako dalje, morajo biti tudi posledice takšne, tj. resnične, veljavne, empirične, dokazljive, zanesljive in tako dalje. Lastnosti predpostavk (izhodišč) se prenesejo preko logične dedukcije na posledice. To je tako imenovana racionalizacija, ali preprosteje, racionalnost v smeri navzdol (upravičevanje). Vendar pa gre v tem primeru za problematičen in celo napačen tip racionalnosti. Možno je namreč, da se tudi slabe lastnosti, pomešane v izhodiščih, prenesejo na posledice zgolj z racionalizacijo v smeri navzdol. Logična dedukcija ne more preprečiti te možnosti. Nasprotno pa ovrgljivost ali dostopnost za kritično presojo jasno kaže lastnosti tako imenovane 'racionalnosti v smeri navzgor'. Razvija se zgolj od neveljavnosti posledic (spodaj) k neveljavnosti predpostavk (oziroma izhodišč), nikakor pa ne obratno. Njen cilj je odpraviti pomanjkljivosti. V skladu z racionalnostjo v smeri navzgor je dejansko razumno kritizirati izhodišča; tem pa justifikacionizem pripisuje privilegiranost in imunost na vsakršno kritiko.

Menim, da je mogoče razliko med racionalnostjo v smeri navzgor in navzdol bolje razumeti na primeru običajne administracije ali politike. V vsakdanjem življenju včasih naletimo na težave, ki jih prinaša določen predpis. Seveda pri tem ta predpis kritiziramo. Toda odgovorni na našo kritiko navadno odgovorijo z določenim zakonom, ki predpis upravičuje. In ko opozorimo na sporne učinke zakonov, odgovorni ali birokracija te zakone poskušajo upravičiti s tem, da se sklicujejo na večino v parlamentu. V večini primerov poskušajo odgovorni sporni predpis upravičiti s tem, da se sklicujejo na višjo uredbo in nam poskušajo prikriti napačne učinke. Torej težijo k temu, da bi se izognili natančnemu preverjanju konkretnih učinkov, ki jih morda povzroči izvajanje predpisov.

Odgovorni in birokracija so v veliki meri podvrženi racionalnosti v smeri navzdol in pogosto razmišljajo redukcionistično. Če se trdno verjame, da je racionalnost v smeri navzdol ena in edina racionalnost v našem svetu, kot včasih trdijo justifikacionisti, se je justifikacionizma, ki se izogiba natančnemu preverjanju učinkov, v katere vodijo konkretni predpisi, vsem zelo težko osvoboditi. Še huje, odgovorni so nagnjeni k temu, da jemljejo prav s svojega zornega kota justifikacionistične

racionalnosti kritično presojo za iracionalno. Zdi se jim, da je kritična presoja kratko in malo iracionalna, in odkrito zavračajo kljubovanje, opozarjanje na napake in kritiziranje oblasti. Vendar pa je s stališča nejustifikacionističnega kritičnega racionalizma prav iluzorni redukcionistični način mišljenja tisti, ki je iracionalen in bi ga bilo treba obsoditi. Če se spomnimo, da je edina racionalnost racionalnost v smeri navzgor, lahko mirno trdimo, da je še kako racionalno, da opozorimo na napake in da kritično presojamo tiste, ki so za zadevo odgovorni. Seveda pa razlog, na katerega se državljani zanašajo, ko kritizirajo posledice nekega predpisa, ni niti odločilen niti oproščen kritike. Končni privilegiran razlog kratko in malo ne obstaja. Edino racionalno je, da takoj odstranimo napake in škodljive elemente. Racionalnost v smeri navgor je tisto, kar aktivira politično sfero.

Ko Popperjev kritični racionalizem dojamemo z nejustifikacionistične perspektive, postane očitno, da znatno olajša ne samo naše državljansko, ampak tudi znanstveno delovanje. Mislim, da je nejustifikacionistični kritični racionalizem v naši civilizaciji ena najpomembnejših in osrednjih vrednot, ki so jih v preteklosti gojili na Zahodu.

Prevod: Anka Furlan, Andrej Pinter

Makoto Kogawara (1947) je profesor filozofije na univerzi Kagoshima, Japonska. V zadnjem času je napisal dve knjigi o kritičnem racionalizmu: *Pustolovščina kritike argumentativnega uma* (v japonščini 1993) in *Karl Popper: Kritični racionalizem* (v japonščini 1997). Prevedel je tudi dve Popperjevi deli *Open Society and its Enemies* in *In Search of a Better World* in Bartleyjevega Wittgensteina. Trenutno se ukvarja s problemi racionalnosti in njegove tako imenovane ekološke niše.

LITERATURA:

- AGASSI, JOSEPH (1973): "**Rationality and the Tu Quoque Argument**", *Inquiry*, 16.
- AGASSI, JOSEPH, IAN C. JARVIE in TOM SETTLE (1971): "**The Grounds of Reason**", *Philosophy*, 46.
- AGASSI, JOSEPH, IAN C. JARVIE in TOM SETTLE (1974): "**Towards a Theory of Openness to Criticism**", *Philosophy of the Social Sciences*, 4.
- BARTLEY, WILLIAM W. (1968): "**Theories of Demarcation between Science and Metaphysics**", v: I. Lakatos in A. Musgrave (ur.). *Problems in the Philosophy of Science*. Amsterdam: North-Holland Publ. Co.
- BARTLEY, WILLIAM W. (1980): "**On the Criticizability of Logic – A Reply to A. Derksen**", *Philosophy of the Social Sciences*, 10.
- BARTLEY, WILLIAM W. (1984): **Retreat to Commitment**. La Salle: Open Court.
- BARTLEY, WILLIAM W. (1987): "**A Refutation of the Alleged Refutation of Comprehensively Critical Rationalism**" v: G. RADNITZKY in W. W. BARTLEY (ur.), *Evolutionary Epistemology, Theory of Rationality and the Sociology of Knowledge*. La Salle: Open Court.

- DESCARTES, RENE (1984): **"Dedicatory letter to Sorbonne"** v: *Meditations on First Philosophy*. Translated by John Cottingham, Robert Stoothof and Dugald Murdoch, vol 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAUPTLI, BRUCE W. (1991) **"A Dilemma for Bartley's Pancritical Rationalism"**, *Philosophy of the Social Sciences*, 21 (1).
- LIPPMANN, WALTER (1922): **Public Opinion**. New York: Harcourt, Brace and Company.
- MILLER, DAVID (1994): **Critical Rationalism: A Restatement and Defence**. La Salle: Open Court.
- POPPER, KARL RAIMUND (1948): **"Utopia and Violence"**, *Hibert Journal*, 46.
- POPPER, KARL RAIMUND (1950b): **The Open Society and its Enemies**. Volume II: *The High Tide of Prophecy*. Princeton: Princeton University Press.
- POPPER, KARL RAIMUND (1959): **The Logic of Scientific Discovery**. New York: Harper and Row.
- POPPER, KARL RAIMUND (1963): **Conjectures and Refutations**. New York: Harper and Row.
- POPPER, KARL RAIMUND (1966a): **The Open Society and its Enemies**. Volume I: *The Spell of Plato*. London: Routledge and Kegan Paul.
- POPPER, KARL RAIMUND (1966b): **The Open Society and its Enemies**. Volume II: *The High Tide of Prophecy*. London: Routledge and Kegan Paul.
- RADNITZKY, GERHARD IN W. W. BARTLEY (1987): **Evolutionary Epistemology, Theory of Rationality and the Sociology of Knowledge**. La Salle: Open Court.
- SECTUS EMPIRICUS. (1933): **Outlines of Pyrrhonism**. Translated by R. G. Bury. London: William Heinemann LTD.
- WATKINS, J. W. N. (1969): **"Comprehensively Critical Rationalism,"** *Philosophy*, 44.
- WATKINS, J. W. N. (1971): **"CCR: A Refutation,"** *Philosophy*, 46.
- WATKINS, J. W. N. (1987): **"Comprehensively Critical Rationalism: A Retrospect"** v: G. Radnitzky in W.W.Bartley (ur.): *Evolutionary Epistemology, Theory of Rationality and the Sociology of Knowledge*. La Salle: Open Court.